

Лекція 5 α -АМІНОКИСЛОТИ. БІЛКИ.

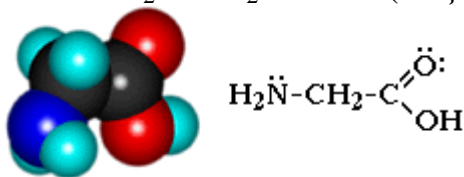
План

1. Визначення, біологічна роль, класифікація амінокислот.
2. Ізомерія і номенклатура амінокислот.
3. Фізичні та хімічні властивості α -амінокислот.
4. Загальна характеристика білків.

1. Визначення, біологічна роль, класифікація амінокислот

Амінокислоти – гетерофункціональні сполуки, які містять у молекулах одночасно аміно ($-\text{NH}_2$) та карбоксильні ($-\text{COOH}$) групи.

Найпростіший представник амінокислот — амінооцтова кислота $\text{H}_2\text{N}-\text{CH}_2-\text{COOH}$ (*гліцин*).

Амінокислоти виконую різні біологічні функції:

- є структурними елементами пептидів та білків. До складу білків входять **20 протеїногенних амінокислот**, які кодуються генетичним кодом й постійно знаходяться у білках.
- є структурними елементами інших природних сполук. Амінокислоти та їх похідні входять до складу *коферментів, жовчних кислот, антибіотиків.*

- є **переносниками сигналів**. Деякі з амінокислот є *нейромедіаторами* або *попередниками нейромедіаторів, медіаторів, гормонів*.

- є **метаболітами**. Амінокислоти — найважливіші, а деякі з них життєво необхідні *компоненти харчування*. Певні амінокислоти беруть участь в *обміні речовин*, наприклад, є донорами Нітрогену. Непротейногенні амінокислоти утворюються в якості проміжних продуктів при біосинтезі та деградації протейногенних амінокислот або в циклі сечовини.

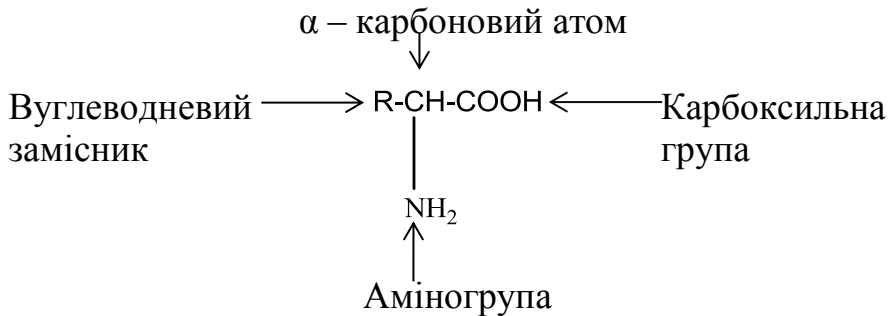
Амінокислоти розділяють на групи за різними ознаками, приклади їх класифікації наведено у **табл.1**.

Табл. 1 - Класифікація амінокислот

№	Ознака класифікації	Приклади
1	Залежно від кількості функціональних груп	Моноаміномонокарбонові (одна $-NH_2$, одна $-COOH$) <i>нейтральні;</i>
		Діаміномонокарбонові (дві $-NH_2$, одна $-COOH$) <i>основні;</i>
		Моноамінодикарбонові (одна $-NH_2$, дві $-COOH$) <i>кислі;</i>
		Діамінодикарбонові (дві $-NH_2$, дві $-COOH$) тощо.
2	Залежно від характеру	Аліфатичні
		Ароматичні

	вуглеводневого залишку	Гетероциклічні
3	Залежно від розміщення аміногрупи відносно карбоксильної в головному ланцюгу	α -амінокислоти
		β -амінокислоти
		γ -амінокислоти і т. д. до ω -амінокислот ($-\text{NH}_2$ та $-\text{COOH}$ розміщені на протилежних кінцях карбонового ланцюга).
4	За наявністю інших функціональних груп	Гідроксивмісні ($-\text{OH}$),
		сульфуровмісні ($-\text{SH}$) тощо
5	За біологічним значенням	Замінні
		Незамінні

Загальна формула α -амінокислот має такий вигляд:

2 Ізомерія і номенклатура амінокислот

Найбільше використовуються тривіальні назви амінокислот. Приклади 20 формул та тривіальних назв протеїногенних амінокислот наведемо в **табл. 2**. Також

звертаємо увагу, що формули цих амінокислот необхідно вивчити напам'ять.

Табл. 2 - Формули, тривіальні назви і класифікація α -амінокислот

Формула	Тривіальна назва
1	2
1. Аліфатичні	
1.1 Нейтральні	
$\begin{array}{c} \text{CH}_2\text{-COOH} \\ \\ \text{NH}_2 \end{array}$	Гліцин (глі.)
$\begin{array}{c} \text{CH}_3\text{-CH-COOH} \\ \\ \text{NH}_2 \end{array}$	Аланін (ала.)
$\begin{array}{c} \text{H}_3\text{C} \quad \diagdown \\ \quad \quad \text{CH-CH-COOH} \\ \text{H}_3\text{C} \quad \diagup \quad \\ \quad \quad \quad \text{NH}_2 \end{array}$	Валін (вал.)*
$\begin{array}{c} \text{H}_3\text{C} \quad \diagdown \\ \quad \quad \text{CH-CH}_2\text{-CH-COOH} \\ \text{H}_3\text{C} \quad \diagup \quad \\ \quad \quad \quad \text{NH}_2 \end{array}$	Лейцин (лей.)*
$\begin{array}{c} \text{H}_3\text{C} \text{ --- } \text{CH}_2 \quad \diagdown \\ \quad \quad \quad \quad \quad \text{CH-CH-COOH} \\ \quad \quad \quad \text{H}_3\text{C} \quad \diagup \quad \\ \quad \quad \quad \quad \quad \text{NH}_2 \end{array}$	Ізолейцин (іле.)*

1.2 Кислі

$\begin{array}{c} \text{HOOC-CH}_2\text{-CH-COOH} \\ \\ \text{NH}_2 \end{array}$	Аспарагінова кислота (асп.)
$\begin{array}{c} \text{HOOC-CH}_2\text{-CH}_2\text{-CH-COOH} \\ \\ \text{NH}_2 \end{array}$	Глутамінова кислота (глу.)

1.3 Основні

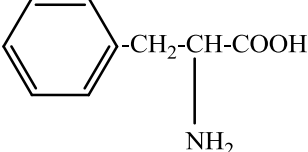
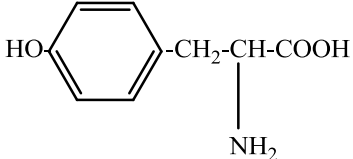
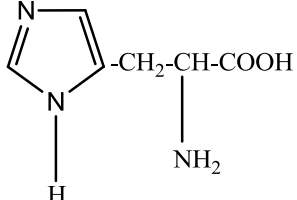
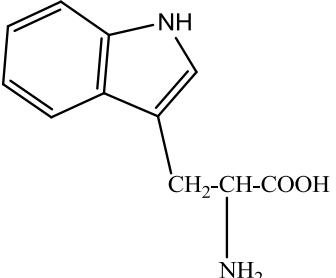
$\begin{array}{c} \text{CH}_2\text{-(CH}_2\text{)}_3\text{-CH-COOH} \\ \qquad \qquad \\ \text{NH}_2 \qquad \qquad \text{NH}_2 \end{array}$	Лізін (ліз.)*
$\begin{array}{c} \text{H}_2\text{N-C-NH-(CH}_2\text{)}_3\text{-CH-COOH} \\ \qquad \qquad \\ \text{NH} \qquad \qquad \text{NH}_2 \end{array}$	Аргінін (арг.)

Гідроксіамінокислоти

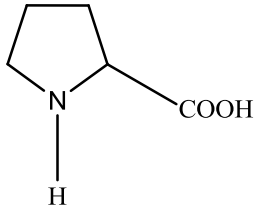
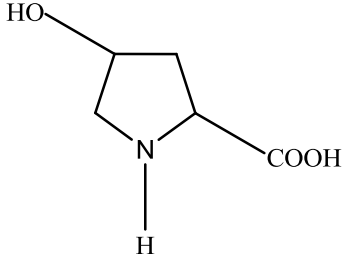
$\begin{array}{c} \text{CH}_2\text{-CH-COOH} \\ \quad \\ \text{OH} \quad \text{NH}_2 \end{array}$	Серин (сер.)
$\begin{array}{c} \text{H}_3\text{C-CH-CH-COOH} \\ \quad \\ \text{OH} \quad \text{NH}_2 \end{array}$	Треонін (тре.)*

Сульфуровмісні

$\begin{array}{c} \text{CH}_2\text{-CH-COOH} \\ \quad \\ \text{SH} \quad \text{NH}_2 \end{array}$	Цистеїн (цис.)
---	----------------

$ \begin{array}{c} \text{H}_2\text{C}-\text{S}-\text{S}-\text{CH}_2 \\ \qquad \qquad \\ \text{H}_2\text{N}-\text{CH} \quad \text{CH}-\text{NH}_2 \\ \qquad \qquad \\ \text{HOOC} \qquad \text{COOH} \end{array} $	Цистин (цис.-S-S-цис.)
$ \begin{array}{c} \text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{CH}-\text{COOH} \\ \qquad \qquad \\ \text{S}-\text{CH}_3 \quad \text{NH}_2 \end{array} $	Метіонін (мет.)*
2. Ароматичні	
	Фенілаланін (фен.)*
	Тирозин (тир.)
3. Гетероциклічні	
	Гістидин (гіс.)
	Триптофан (три.)*

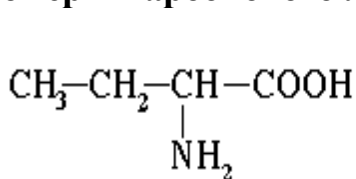
4. Імінокислоти

	Пролін (про.)
	Гідроксипролін (про.-ОН)

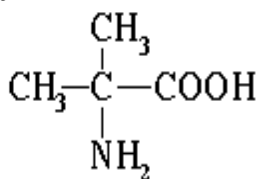
Зірочкою (*) позначено незамінні амінокислоти (не синтезуються в організмі й повинні обов'язково потрапляти в нього з їжею).

Для амінокислот характерними є декілька видів ізомерії

1. Ізомерія карбонового ланцюга

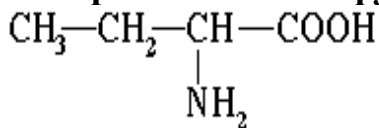

2-амінобутанова
кислота

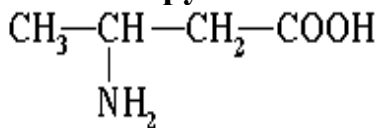

2-аміно-2-метилпропанова
кислота

2. Ізомерія положення функціональної групи

2-амінобутанова
кислота

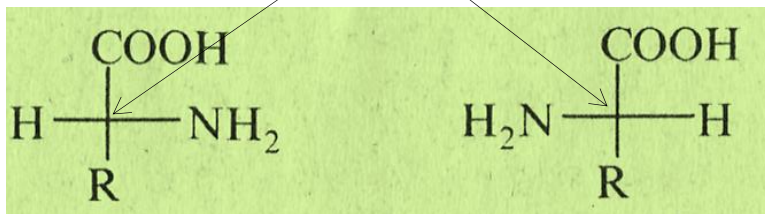

3-амінобутанова
кислота

3. Оптична ізомерія

Всі α -амінокислоти, крім гліцину $\text{H}_2\text{N}-\text{CH}_2-\text{COOH}$, мстять асиметричний (хіральний) атом Карбону (α -атом) й можуть існувати у вигляді **оптичних ізомерів** (дзеркальних антиподів).

Хіральний центр (асиметричний атом)

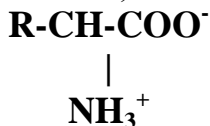
D - амінокислота

L - амінокислота

Оптична ізомерія природних α -амінокислот відіграє важливу роль у процесах біосинтезу білка. До складу білків входять лише L- амінокислоти. **Білки людини містять залишки лише α -амінокислот L-ряду.** D – амінокислоти є небілковими компонентами рослин, грибів, мікроорганізмів.

3 Фізичні та хімічні властивості α -амінокислот

Аміно- та карбоксильна групи беруть участь у внутрішньо молекулярній взаємодії з утворенням внутрішньої солі (біполярний йон)

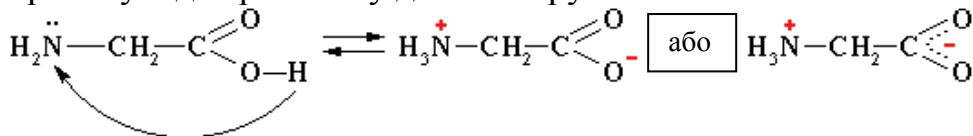

Фізичні властивості

Амінокислоти – тверді кристалічні речовини з високою температурою плавлення. Гарно розчинні у воді, їх

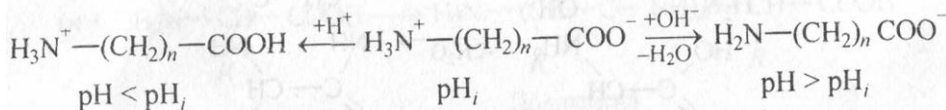
водні розчини – електrolіти. Ці властивості зумовлені тим тем, що молекули амінокислот існують у вигляді внутрішніх солей, які утворюються за рахунок переносу протону від карбоксилу до аміногрупи:

Амінокислоти з однією карбоксильною групою та однією аміногрупою мають нейтральну реакцію у водному розчині.

Хімічні властивості

1 Амфотерні

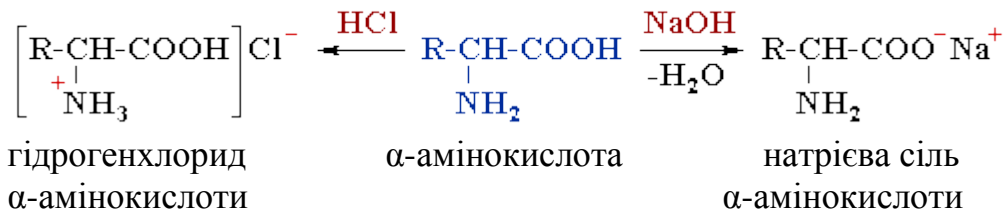
**катіон у кислому
середовищі**

ізоелектрична точка

**аніон у лужному
середовищі**

Інтервал значень pH_i , при якому амінокислота є електронейтральною и не мігрує під впливом електричного струму ні до аноду, ні до катоду, називається ізоелектричною точкою.

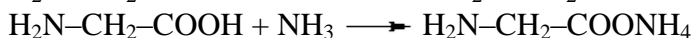
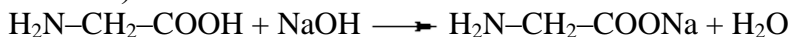
Амінокислоти як амфотерні сполуки утворюють солі як з кислотами (за групою NH_2), так і з лугами (за групою COOH):

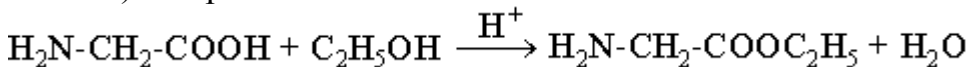
2. Реакції за карбоксильною групою (як карбонові кислоти):

Як карбонові кислоти α -амінокислоти утворюють функціональні похідні, наприклад:

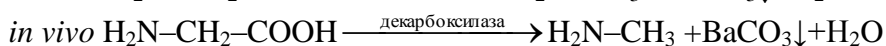
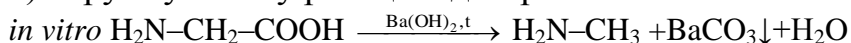
а) солі

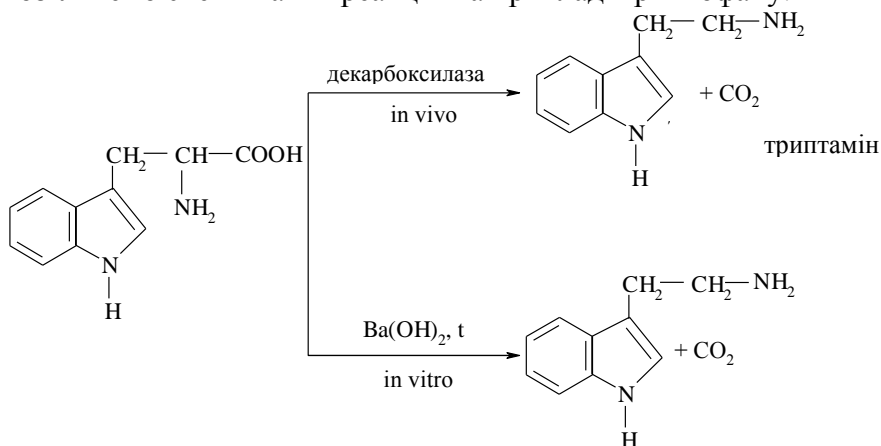
б) естери

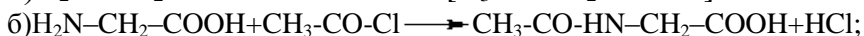
в) беруть участь у реакціях декарбоксилювання

Розглянемо схеми таких реакцій на прикладі триптофану:

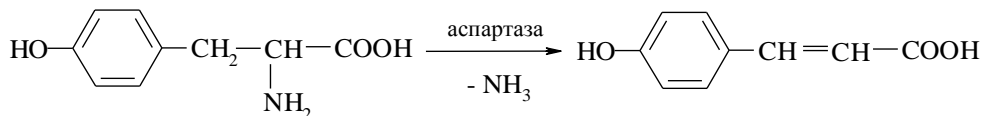
3. Реакції за аміногрупою:

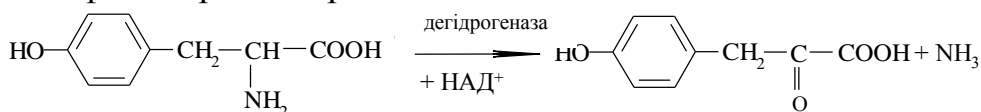
3.2 дезамінування

Внаслідок дезамінування знижується надлишок α -амінокислот в організмі. Дезамінування *in vivo* може бути неокисним (бактерії, гриби) и окисним.

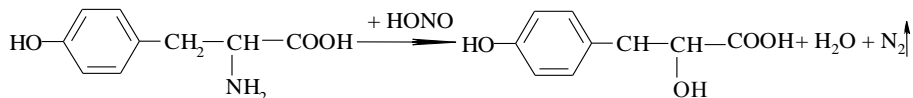
Під час **неокисного дезамінування** під дією ферментів утворюється α -ненасичена кислота (п-оксифенілакрілової).

Під час **окисного дезамінування**, яке відбувається за участю ферментів оксидаз и кофермента НАД⁺ з виділенням NH₃ та утворенням α -кетокислоти (п-оксифенілпіровиноградної).

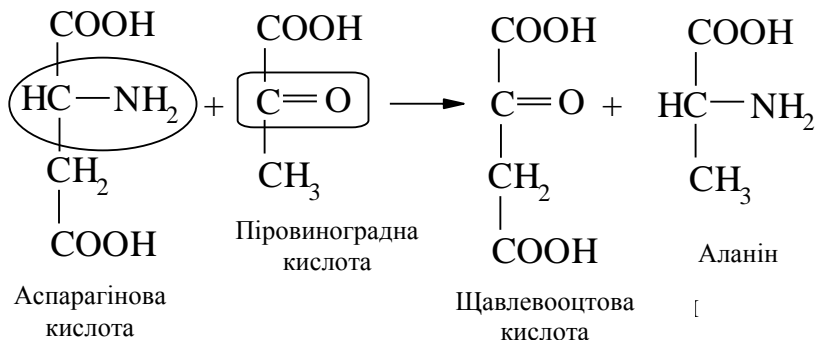
in vitro дезамінування здійснюється нітритною кислотою з утворенням відповідної гідроксикислоти та виділенням азоту:

Ця реакція використовується для кількісного визначення амінокислот (метод Ван-Слайка).

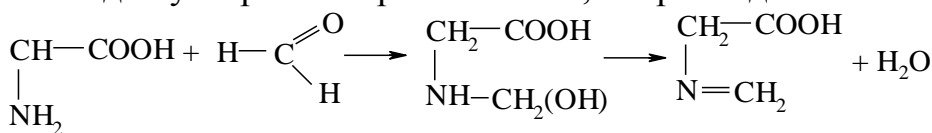
3.3 Трансамінування (переамінування)

В живих організмах під дією ферментів амінокислоти підлягають низці біохімічних перетворень. Трансамінування (переамінування) – основний шлях біосинтезу α -амінокислот. Потрібна для організму амінокислота-II синтезується з α -амінокислоти-I, що наявна в організмі у достатній кількості або в надлишку, шляхом переносу аміногрупи від однієї α -амінокислоти-I до α -кетокислоти.

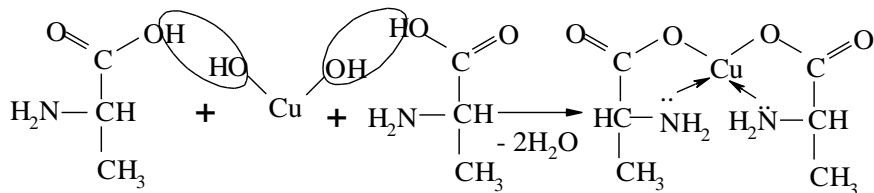
Реакція відбувається за участю ферментів трансаміназ та кофермента піридоксальфосфата.

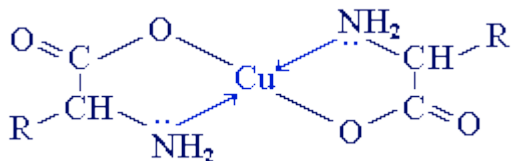
3.4 При взаємодії α -амінокислот з альдегідами утворюються заміщені іміни (основи Шиффа) через стадію утворення карбіноламінів, наприклад:

За допомогою цієї реакції можна проводити кількісне визначення амінокислот методом титрування, так як в такому випадку аміногрупа буде сполученою (захищеною) (метод Серонсена).

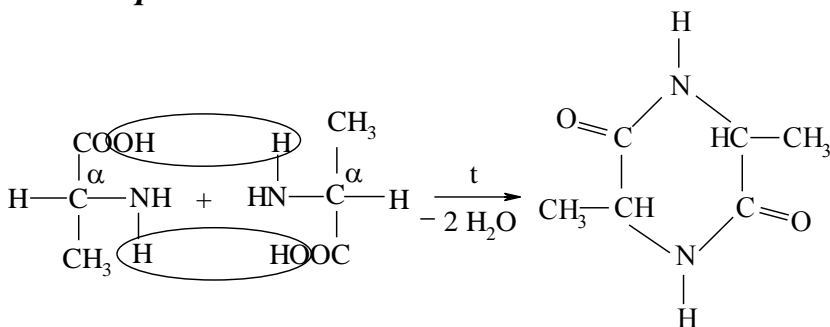
4. З йонами важких металів α -амінокислоти утворюють внутрішньо комплексні солі. Комплекси купруму(II), які мають темно-синє забарвлення, використовуються для визначення α -амінокислот.

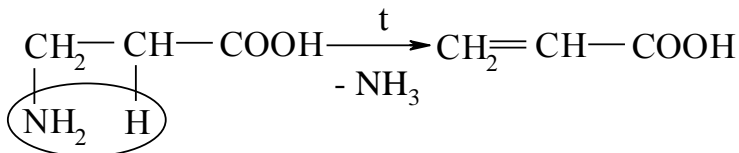

5. Амінокислоти підлягають при нагріванні дегідратації подібно гідроксикислотам:

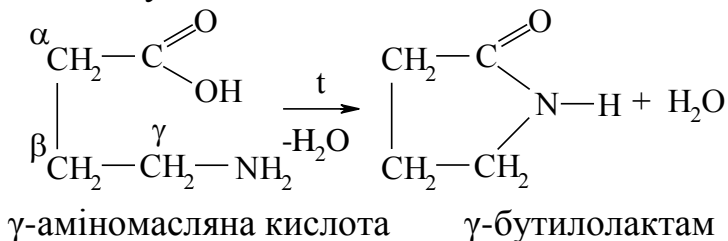
При виділенні двох молекул води з двох молекул α -амінокислот утворюються циклічні сполуки – **дикетопіперазини**:

β -амінокислоти відщеплюють не воду, а амоніак, перетворюючись на **ненасичені карбонові кислоти**:

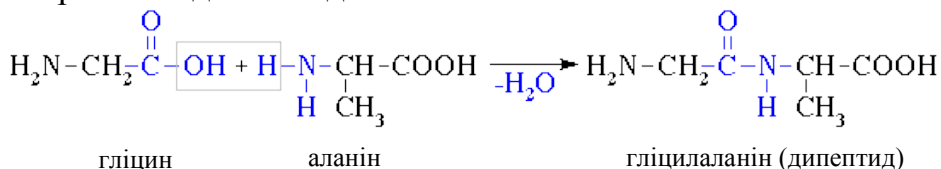

У γ -амінокислот відбувається взаємодія карбоксильної та аміногрупи однієї молекули. При цьому утворюються сполуки - **лактамами**:

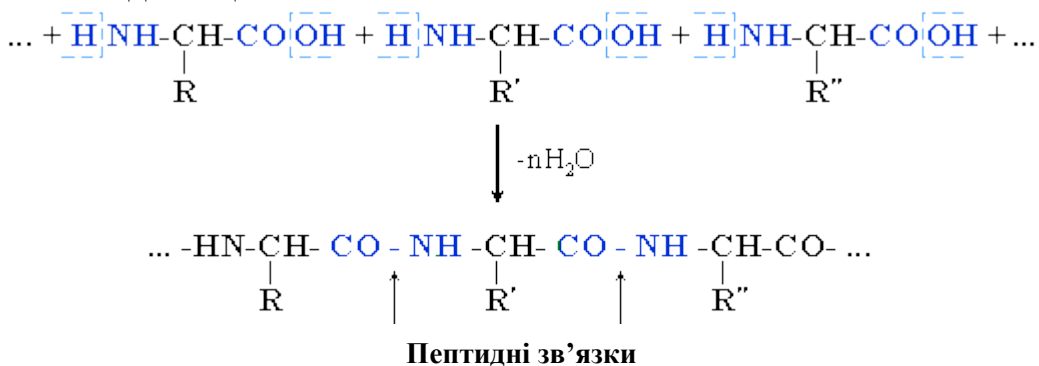
6. Утворення пептидів

Міжмолекулярна взаємодія α -амінокислот приводить до утворення **пептидів**. При взаємодії двох α -амінокислот утворюється **дипептид**.

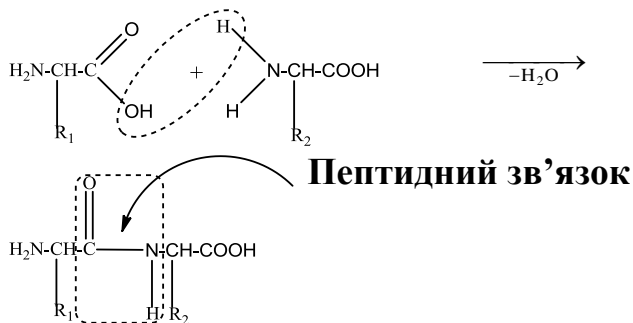
Також зауважимо, що в штучних умовах (поза організмом) 2 різних амінокислоти здатні утворити 4 ізомерних дипептида. Межмолекулярна реакція за участю трьох α -амінокислот приводить до утворення **трипептиду** и т.д. Фрагменти молекул амінокислот, які утворюють пептидний ланцюг, називаються амінокислотними залишками, а зв'язок $\text{CO}-\text{NH}$ - **пептидним зв'язком**.

Найважливіші природні полімери – **білки** (протеїни) – відносяться до поліпептидів, тобто є продуктом поліконденсації α -амінокислот

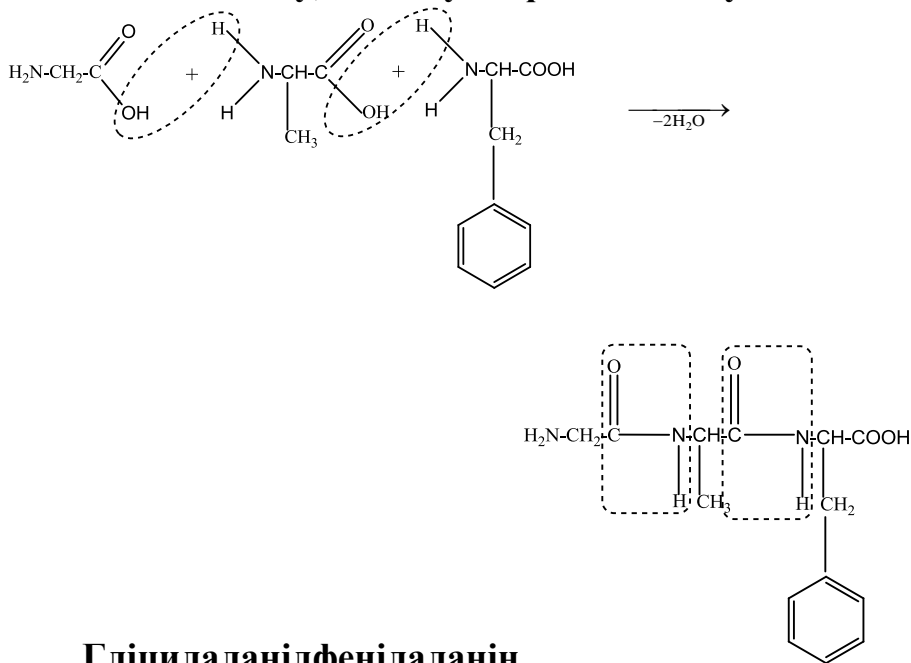
Приклади утворення пептидів

дві α -амінокислоти $\rightarrow$ дипептид + H_2O

три α -амінокислоти $\rightarrow$ трипептид + $2\text{H}_2\text{O}$

Взаємодія гліцину, аланіну та фенілаланіну

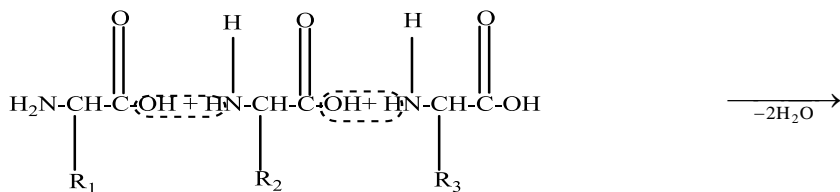
4 Загальна характеристика білків

Білки (протеїни) – біополімери, що складаються з залишків α -амінокислот, сполучених пептидними зв'язками.

Класифікація пептидів

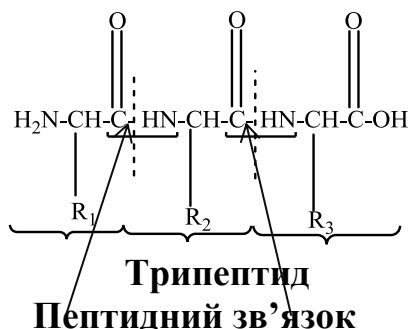
Олігопептиди	Поліпептиди	Білки
кількість амінокислотних залишків від 2 до 10	кількість амінокислотних залишків більше 10 але менше 100 (<i>ця кількість відповідає молекулярній масі до 10000</i>)	кількість амінокислотних залишків перевищує 100 (<i>молекулярна від 10000 до декількох мільйонів</i>)

Пептидний зв'язок утворюється за рахунок відщеплення гідроксильної (-OH) групи від карбоксильної (-COOH) однієї амінокислоти та атому Гідрогену (H) від аміногрупи (-NH₂) амінокислоти, з виділенням молекули води

**N-кінцева
амінокислота**

**C-кінцева
амінокислота**

Білки можуть утворювати чотири структури, характеристику яких наведено у **табл. 3**.

Табл. 3 – Структури білків

Назва структури	Характеристика зв'язків	Приклад білка
Первинна	Послідовність розміщення α -амінокислот у молекулі, сполучених пептидними зв'язками	
Вторинна	Впорядковане розміщення у просторі основного поліпептидного ланцюга у вигляді α -спіралі або β -структури, фіксування структур здійснюється за рахунок водневих зв'язків	β -кератин (волосся, рогова тканина) β -кератин шовку, міоінозин (м'язова тканина)
Третинна	Компактне тривимірне пакування білкового ланцюга у просторі, у	Міоглобін, лізоцим

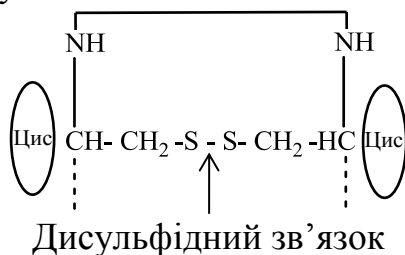
	взаємодії беруть участь бічні групи амінокислот	
Четвертинна	Просторове розміщення декількох поліпептидних субодиниць, сполучених за рахунок водневих та гідрофобних взаємодій	Гемоглобін

Види зв'язків, що беруть участь у формуванні різних структур білків

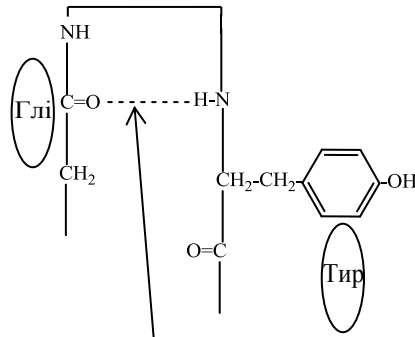
Йонний зв'язок (сольові містки) утворюється внаслідок просторового наближення лізину та аспарагінової або глутамінової кислот.

Дисульфідний зв'язок (дисульфідні містки) утворюється внаслідок просторового наближення двох залишків цистеїну.

Водневий зв'язок утворюється внаслідок просторового наближення атому Гідрогену та електронегативного атому (O-, N-).

Водневий зв'язок

Гідрофобні взаємодії відбуваються внаслідок просторового наближення неполярних вуглеводневих замісників (-CH₃, -C₆H₅ та ін.).

Класифікація білків

Прості

Альбуміни,
глобуліни,
протаміни, гістони

Складні

Нуклеопротеїди

(протеїн+нуклеїнова кислота)

Глікопротеїни

(протеїн+вуглеводний компонент)

Ліпопротеїни

(протеїн+ліпід)

Фосфопротеїни

(протеїн+ортофосфатна кислота)

Металопротеїни

(протеїн+метал)

Табл. 4 - Якісні (кольорові) реакції на білки та амінокислоти

Назва реакції	Реактиви, що використовуються	Характерна ознака
Біуретова (на пептидний зв'язок)	Розчин лугу з додаванням декількох крапель розчину купрум(II) сульфату	Поява фіолетового забарвлення
Нінгідрінова (на α -амінокислоти)	Розчин нінгідрину	Поява синьо-фіолетового забарвлення
Ксантопротеїнова (на ароматичні амінокислоти)	Розчин концентрованої нітратної кислоти	Поява жовтого забарвлення при нагріванні
Реакція Фоля (на сульфуровмісні амінокислоти)	У лужному середовищі при додаванні розчину плюмбум(II) ацетату	Поява чорного забарвлення при нагріванні